

Prese de ulei din zonele etnografice ale județului Maramureș

Janeta Ciocan

cuvinte cheie: piuă, râșniță, presă, oloiniță, instalație

rezumat: Lucrarea prezintă instalații tehnice pentru presarea uleiului din zone etnografice din nordul Transilvaniei. Sunt descrise în amănunțime presele care sunt prezentate în funcție de cum folosesc forța fizică pentru presare: presa de mână, presa cu pene verticale, presa cu scripete, presa cu șurub și grapă.

În cuprinsul zonelor etnografice din nordul Transilvaniei s-au dezvoltat comunități care au avut până în secolul al XX-lea o economie autarhică, populația încercând, și chiar reușind să-și rezolve toate necesitățile apărute în plan economic, social și cultural. Una din activitățile cele mai importante din satul tradițional a fost agricultura, care alături de creșterea animalelor asigura necesarul de hrană pentru întreaga comunitate. A face agricultură, pomicultură, viticultură etc., nu însemna doar a cultiva și culege plante necesare alimentației ci și a le prelucra. Uneltele cu ajutorul cărora acestea erau prelucrate fac parte de multe ori din categoria celor complexe, cunoscute sub numele de instalații tehnice populare. Termenul de instalație se referă la acel complex de unelte, realizate în general din lemn, folosite pentru diverse activități legate de prelucrarea unor produse agricole obținute în cadrul economiei închise a gospodăriei țărănești, pentru prelucrarea materialelor de construcție sau pentru realizarea altor unelte necesare în procesul muncii. În studiul de față ne ocupăm doar de instalațiile necesare obținerii uleiului și de cele folosite în procesul de prelucrare a produselor viticole.

Toate instalațiile pe care le vom descrie în continuare au fost confecționate din lemn, de către meșteri locali, folosind tehnici tradiționale. Meșterii erau membrii comunității, fără școli speciale, cu cunoștințe elementare de matematică și cu toate acestea au găsit soluții pentru rezolvarea problemelor legate de calculul rezistenței, a forței necesare pentru punerea în mișcare a angrenajelor.

Plantele din care se obținea uleiul alimentar în satul tradițional sunt: cânepa, inul, jirul, dovleacul și floarea soarelui. Putem spune că inul, cânepa și jirul sunt semințe din care se extrăgea uleiul din timpuri străvechi, dar în alimentația tradițională nu erau foarte căutate. Faptul se datora ponderii pe care creșterea animalelor o avea în economia închisă a satului tradițional și care furniza grăsimi animale în cantități suficiente.

Dovleacul și floarea soarelui sunt plante ce provin din America de Sud și s-au răspândit în Europa începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea. În zonele noastre probabil că au ajuns începând cu a doua parte a secolului al XVII-lea, dar mai ales

în secolul al XVIII-lea. Destul de repede aceste plante, mai exact semințele acestora, au ajuns să fie deosebit de apreciate în economia sătească atât ca alimente cât mai ales pentru obținerea uleiului. Răspândirea dovleacului și a florii soarelui a adus în atenția economiei rurale o mai largă folosire a uleiurilor vegetale datorită potențialului reprezentat de semințele acestora. Că ele au devenit foarte importante în economia rurală din întreaga Europă o demonstrează poveștile devenite azi celebre, dar și superstițiile. Referindu-ne la dovleac ne amintim că el este cel care se transformă în caleașcă pentru Cenușăreasă. În alimentație a fost benefic pentru că se putea păstra, fără mari probleme, perioade lungi în sezonul rece. Oamenii și-au dat repede seama că este un aliment care le asigură și sănătatea. Sigur, azi știm că semințele lui sunt o sursă importantă de proteine și acizi grași esențiali, dar și de vitamina A și C. Toate acestea vor fi dus la apariția superstițiilor. Ne amintim aici de faptul că lipsa dovleacului de pe masa dintre ani era socotită vinovată de eventualele lipsuri materiale care urmau. Desigur că putem aminti și alte superstiții, dar obiectul studiului de față sunt instalațiile prin care se obținea uleiul din semințele acestor plante.

Pentru stoarcerea semințelor, din care se obținea uleiul, au fost inventate o serie de instalații cunoscute în termeni populari drept oloinițe sau prese de ulei. Producția era mică, în general, se producea necesarul de ulei pentru uzul unei familii și foarte rar se valorifica la târguri.

Presele de ulei din zonele cercetate au dimensiuni și capacități de stoarcere diferite. Se întâlnesc oloinițe mici, de mână, care se foloseau de către gospodari pentru nevoile unei singure gospodării și care nu aveau o capacitate de stoarcere mai mare de un litru de ulei. Apoi existau cele de dimensiuni mai mari, dar care nu puteau presa mai mult de cinci litri. Acestea necesitau spații speciale de depozitare în gospodărie și erau proprietatea mai multor familii aflate în vecinătate. În satul tradițional se întâlneau, e adevărat destul de rar, oloinițe mari, cu berbeci sau șurub, care aveau o capacitate mare de stoarcere. Oloinițele acestea impresionează prin dimensiunea instalației necesitând, pentru adăpostirea ei, existența unei construcții speciale. Toate aceste prese de ulei erau confecționate în exclusivitate din lemn, de către meșteri locali și au fost folosite intens până la începutul secolului al XX-lea când, și în sate, pătrund utilaje industriale printre ele aflându-se și presele de ulei. În satele din zonele etnografice supuse studiului nostru, mai ales în cele izolate, presele de ulei confecționate în exclusivitate din lemn, de către meșteri locali, au fost folosite până în a doua parte a secolului al XX-lea.

Instalațiile pe care le descriem mai jos provin din satele: Suciul de Jos, Inău, Larga, Fericea, Preluca Nouă.

Oloinițele sunt unelte pentru obținerea uleiului compuse în general din trei instalații separate: piua pentru zdrobirea semințelor, cuptorul pentru prepararea semințelor și instalația propriu-zisă de presare.

Pentru obținerea uleiului semințele necesitau un proces de prelucrare. În primul rând ele trebuiau să fie zdrobite. Zdrobirea se făcea cu ajutorul unor instalații pentru care Cornel Bucur a făcut o clasificare într-un studiu din 1979. Conform acestei clasificări piesele păstrate în muzeul din Baia Mare aparțin

Instalațiilor pentru zdrobit semințe prin batere (pive). Autorul le împarte și pe acestea în mai multe categorii, iar cele pe care noi le descriem aparțin pivelor acționate de om cu ajutorul mâinii și a piciorului.¹ Cea mai simplă era „*piua de mână cu pisălog simplu*”, care practic nu lipsea din nici o gospodărie. (foto 1) Aceasta avea o întrebuințare mai largă fiind folosită nu numai pentru zdrobirea semințelor de la plantele oleaginoase ci și pentru zdrobirea bulgărilor de sare și pentru decorticarea boabelor de grâu. Piua de mână era formată dintr-un recipient din lemn tare în care se săpa un lăcaș unde se așezau boabele și un pilug din lemn folosit la zdrobirea semințelor. Pentru lovirea semințelor se folosea forța brațelor. *Piua de picior* o regăsim în aria cercetată în două variante: cu un „pisălog” (foto 2) sau cu două „pisăloage”.² Aceasta din urmă avea o eficacitate mai mare și funcționa prin apăsarea „pisăloagelor” cu piciorul. Pentru că ele trebuiau să suporte o presiune mai mare se confecționau din lemn de ulm care rezista mai bine la șocuri. Pivele erau confecționate dintr-o bucată masivă de lemn în care se practica unul sau două lăcașe unde se așezau semințele. Pe acest lemn, pe marginile laterale se spijineau alte două lemne mai subțiri formând practic un suport și în același timp un punct de sprijin pentru pisălogul din mijloc care acționa ca o pârghie. Pisălogul era acționat cu ajutorul piciorului prin balans în cazul celei cu un element și prin călcare alternativă în cazul celei cu doi elemente. Aceste două unelte se foloseau doar în cazurile în care oloinița lucra pentru nevoile unei familii sau a unui grup mai mic pentru că efortul depus pentru zdrobire era mare, iar randamentul destul de scăzut. La oloinițele mai mari, care deserveau necesitățile întregii comunități, se folosea piua cu mai multe ciocane acționate de apă așa cum am întâlnit în Preluca Nouă și râșnițe (mori de mână) cu un randament mai mare. (foto 3) După zdrobire, semințele erau prăjite pe un cuptor aflat în curte, sau, în cazul preselor mari cu șurub, în casa care adăpostea presa. Prăjirea era necesară pentru eliminarea surplusului de apă. Urma frământarea lor până ce pasta care rezulta se dezlipea de pe mână. În final, pasta, se învelea într-o bucată de pânză și se așeza în lăcașul de stoarcere.

Presele de ulei propriu-zise, sau „oloinițele”, cum mai sunt numite, au fost răspândite în zonele etnografice din nordul Transilvaniei fiind cunoscute mai multe tipuri. Instalațiile au funcționat în aria cercetată până pe la mijlocul secolului al XX-lea când au fost abandonate datorită înființării morilor de tip industrial care aveau și prese de ulei.

Cea mai simplă presă de ulei păstrată în colecțiile muzeului etnografic băimărean este cea pe care o numim „oloiniță de mână”. Presa este un unicat, în tot nordul țării, a fost găsit un singur exemplar, în satul Suci de Sus din Țara Lăpușului. Dispariția lor este pusă pe seama faptului că fiind de mici dimensiuni au putut fi folosite, după ce și-au pierdut utilitatea, ca lemn de foc mult mai ușor. Presa despre care vorbim, după știința noastră, pare a fi singulară în peisajul colecțiilor muzeale din țară. Este formată din două bucăți de lemn: „scroafa” și

¹ Cornel Bucur *Evoluție și tipologie în sistemica instalațiilor tradiționale din România*; în Cibinium, Sibiu, 1979. p.122 și planșele 3.1.1.1; 3.1.2.1.1 și 3.1.2.2

²Ibidem

„puricele”. „Scroafa” este partea din lemn în care s-a săpat un lăcaș care are partea de jos găurită, pe acolo scurgându-se uleiul. În acest lăcaș se așeza bucata de pânză cu semințele pregătite pentru presare. „Puricele” este o altă bucată de lemn, de aceleași dimensiuni cu prima, dar care a fost cioplită astfel încât formează un piston. Acesta era așezat peste semințe și presarea se făcea prin apăsare folosindu-se forța brațelor. (foto 4) Desigur capacitatea de presare a acestei oloinițe era limitată la maxim un litru de ulei. Astfel de prese se foloseau doar în cadrul unei familii și cu timpul s-a simțit nevoia unei ustensile care să fie mai eficientă.

Pentru a eficientiza procesul de obținere a uleiului, mai multe familii s-au unit și au realizat o presă mai mare care, la o singură presare, putea scoate cinci până la zece litri de ulei. Acest tip de presă, cunoscut în zonă ca „oloiniță cu măciucă” sau „oloiniță cu pene verticale”, a fost întâlnit mai ales în Țara Lăpușului și Țara Chioarului și a funcționat până prin anii șaizeci ai secolului trecut în: Suciul de Jos, Cupșeni, Inău, Preluca Nouă, Codru Butesii.³ (foto 5) Presa pe care o descriem mai jos provine din satul Inău și este formată din : „scroafa mare”, „scroafa mică”, „puricele” și icuri din lemn. ”Scroafa mare” este un butuc din lemn masiv de stejar, uneori ancorat în pământ, în care s-a scobit un lăcaș în care intră „scroafa mică” și „puricele”. „Scroafa mică”, față de prima oloiniță descrisă, are dimensiuni mai mari, lăcașul de presare putând primi o cantitate de pastă suficientă pentru obținerea a cinci până la zece litri de ulei, în funcție de dimensiunile acestei părți a instalației. „Puricele”, cu aceleași dimensiuni ca „scroafa mică”, este așezat astfel încât pistonul să apese pe pastă pentru a scoate uleiul. Pentru ca pistonul să intre în lăcașul cu semințe se introduceau, cu ajutorul forței brațelor, pene din lemn. Munca era istovitoare și de aceea țăranul a căutat metode noi pentru a-și ușura efortul depus. Astfel „scroafei mari” i s-a atașat un suport pentru susținerea unui scripete cu ajutorul căruia se ridica o greutate, din lemn masiv de stejar, care cădea pe penele din lemn. Efortul depus pentru introducerea penelor era astfel mult diminuat.⁴ Muzeul Etnografic din Baia Mare deține un exemplar și din acest tip de presă.

În Țara Maramureșului se întâlneau des presele de ulei cu pene orizontale, acestea fiind bătute cu ajutorul unor ciocane suspendate. Acest tip de prese poartă numele de „oloinițe cu berbeci” și ”au avut o mare răspândire în nord vestul Transilvaniei”.⁵ Ele puteau fi întâlnite în aria cercetată până prin anii șaizeci ai secolului al XX-lea. Aceste prese, datorită faptului că aveau dimensiuni relativ mari, aveau nevoie și de un spațiu generos pentru a putea fi manevrate. Din acest motiv ele aveau „casă” proprie, o construcție din lemn ridicată în aceleași tehnici ca

³ Informațiile au fost obținute de Janeta Ciocan în campania de cercetări din anul 1976 privind instalațiile tehnice. Oloinița din Suciul de Sus a aparținut lui Filip Ioan Cosma (n.1907), el a descris și presa din Cupșeni; presa din Inău a aparținut lui Horvath Ioan (n.1910), azi se află în colecțiile muzeului etnografic din Baia Mare; Despre oloinițele din Preluca Nouă informațiile au fost obținute de la Florian Ion a lui Timoc (n. 1895).

⁴ Janeta Ciocan, *Instalații populare obținerea uleiului în zonele etnografice Chioar și Lăpuș*, în Marmația 4, Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare, 1979, p. 298

⁵ Idem, p. 299

și casele din zona în care funcționau, deosebirea fiind aceea că respectivele construcții nu erau finisate, pereții rămânând netencuiți. În interior se afla și piua de mână sau picior, uneori chiar râșniță pentru zdrobit semințele și într-un colț era construit cuptorul pentru prăjirea semințelor. După clasificarea făcută de Cornel Bucur acestea intră la categoria „Instalații pentru prelucrat semințele, fructele și boștina prin stoarcere (teascuri) – în cazul de față „cu berbeci impulsionați manual”.⁶

În aceeași categorie, dar numite de Cornel Bucur „cu furcă și contragreutate”, intră și oloinițele cunoscute local drept „oloinițe cu șurub și grapă”, asemănătoare cu presele folosite pentru storsul strugurilor. Prese de acest tip se întâlneau mai ales în Țara Chioarului și în Țara Lăpușului. Cercetătorul etnograf Valer Butură deosebește la aceste prese patru subtipuri: prese cu șurub simplu, prese cu șurub la capătul unei pârgii orizontale, presele cu șurub și roată laterală și presele cu șurub orizontal și roată la mijloc.⁷ În aria cercetată de noi de-a lungul timpului am întâlnit, în funcțiune, doar prese cu șurub la capătul unei pârgii orizontale, despre celelalte informatorii au putut vorbi doar din amintiri. Doar din întâmplare a mai fost găsită roata unei prese cu șurub și roată laterală, păstrată azi în colecțiile Muzeului Etnografic din Baia Mare. Muzeul deține, în colecțiile sale, două exemplare aparținând tipului cu șurub vertical la capătul unei pârgii orizontale. Prima provine din Țara Lăpușului - satul Larga, presă datată pe grinda de presare în anul 1912 (foto 6) și o alta, din Țara Chioarului - satul Fericea, presă confecționată în primul deceniu al secolului al XX-lea. Presele cu șurub puteau presa o cantitate mare de pastă. Construcția presupune un picior masiv din lemn de care se prinde, în partea inferioară, un butuc - „scroafa mare”. Acesta are săpat un lăcaș în care se așează „scroafa mică”, numită aici „oală”, în care se așează pasta pentru presare. În partea superioară este așezată în poziție orizontală o pârgie care, la unul din capete, este bifurcată. Prin această bifurcație trece șurubul ancorat în pământ și care prin învârtire ridică sau coboară pârgia ce va apăsa pistonul care, la rândul lui, apasă pasta pusă în „oală”.

Prin această prezentare, care se ocupă doar de o parte a prselor din colecțiile muzeului nostru, am încercat să descifrăm, alături de istoria economiei rurale din nordul Transilvaniei, pe cea a unor instalații tehnice ce subliniază ingeniozitatea țaranului de aici. Studiul lor contribuie la o mai profundă cunoaștere a nordului Transilvaniei, unde găsim zone etnografice păstrătoare de vechi și originale tradiții românești.

⁶Cornel Bucur, *Op.Cit.* p.123 și planșa 7.2.2.1

⁷Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească*. Editura Științifică și Enciclopedică. București 1989, p.326

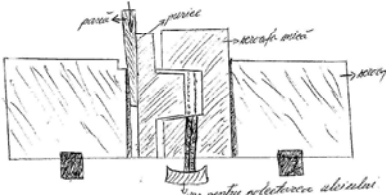
LISTA INFORMATORI:

- Filip Ioan Cosma , născut în 1907 în satul Suciul de Jos - Țara Lăpușului și intervievat în 1975
- Horvath Ioan , născut în 1910 în satul Inău - Țara Lăpușului și intervievat în 1975
- Solomiaș Vasile, născut în 1920 în Șomecuta Mare - Țara Chioarului și intervievat în 1976
- Vinț Indrei, născut în 1900 în satul Ciocotiș - Țara Chioarului și intervievat în 1976
- Florian Ion, născut în 1895 în satul Preluca Nouă - Țara Chioarului și intervievat în 1976

BIBLIOGRAFIE

1. Bodor, Gheorghe, *Prese de ulei în Muzeul Etnografic al Moldovei*, Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de Etnografie și Artă Populară, București 1964
2. Bucur, Cornel, *Evoluție și tipologie în sistemica instalațiilor tradiționale din România*, în Cibiniu
3. Butură, Valer, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1989
4. Ciocan, Janeta, *Instalații populare obținerea uleiului în zonele etnografice Chioar și Lăpuș*, în Marmația 4, Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare, 1979
5. Mironescu, Nicolae, Iliescu, Constantin; Cu privire la inventarul agricol tradițional – călcătoarea și teascul, în Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de Etnografie și Artă Populară, București 1964
6. Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania*, Editura Academiei RSR, București 1968
7. Șainelic, Sabin, Șainelic, Maria; Zona Etnografică Chioar. Ed. Sport Turism. București. 1986
8. Dăncuș, Mihai, *Zona etnografică Maramureș*, Editura Sport Turism, București 1986
9. Ciocan, Janeta, Robescu Gheorghe; *Satul Cicârlău un posibil muzeu al preselor de struguri*, Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Editura Mediamira, Cluj Napoca. 2007
10. Janeta, Ciocan, dr. Mirela Coman, *Lemnul în cultura populară din zonele etnografice ale județului Maramureș*, Editura Galaxia Gutenberg, Tg. Lăpuș 2016

ILUSTRĂȚII

 <p>1. Piuă de mână</p>	 <p>2. Piuă de picior cu un ciocan – Suciu de Sus</p>
 <p>3. Rășniță de mână pentru semințe de oleaginoase Buteasa - Țara Chioarului</p>	 <p>4. Presă de ulei manuală – Suciu de Sus - Țara Lăpușului</p>
 <p>5. Presă de ulei cu pene verticale din satul Inău Țara Lăpușului.</p>	 <p>6. Presă cu șurub din satul Larga - Țara Lăpușului</p>